

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

УДК 340.15(477.5)«18-19»   DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.01>

Олександр Вікторович Шевченко,

*Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна (аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0003-3872-4680>,
e-mail: alexshevchenko1902@gmail.com

**ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХІХ –
НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Висвітлено процеси нормативного закріплення правової політики, яку здійснював уряд Російської імперії в українських губерніях. Наголошено, що в цей період царатом проводилася політика невпинного формально-правового обмеження української мови. Протягом 60–80-х рр. ХІХ ст. відбувалося законодавче закріплення цієї політики. Визначено мету імперської влади – обмежити сферу вжитку української мови задля того, щоб не дати їй можливості перетворитися на основний елемент під час творення української ідентичності.

Ключові слова: правова думка, правова політика, мовне законодавство, цензура, лінгвоцид, українські губернії, Російська імперія.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку України та її правової системи значно підвищується потреба у створенні дієвого механізму забезпечення реалізації нашою державою мовної політики, яка, з одного боку, надавала б можливість відродження та поширення української мови, а з іншого, – відповідно до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (1992 р.), Декларації ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.), Резолюції ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (1995 р.), Ословських рекомендацій щодо мовних прав національних меншин (1998 р.) та інших чинних міжнародно-правових актів дозволяла б розвиватися мовам національних меншин. Для успішного проведення заходів, спрямованих на підвищення ефективності дії вітчизняного законодавства у цій сфері, сутєву допомогу може надати історичний

досвід, який дозволить не повторювати помилок минулого та враховувати й використовувати позитивні напрацювання. Проте, на жаль, вітчизняна практика засвідчує явно недостатню увагу до вивчення та використання такого досвіду.

Стан дослідження проблеми

Безумовно, дослідженню важливих питань, що стосуються еволюції правового закріплення мовної політики Російської імперії на українських землях у зазначений історичний період, присвячено деякі праці вітчизняних та зарубіжних істориків і правознавців, серед яких насамперед можна назвати дослідження Б. Бернадського, В. Греченка, О. Головка, В. Головченка, М. Грушевського, А. Зайцева, Я. Ісаєвича, О. Міллера, О. Поліщука, А. Ткачука, Т. Чухліба, В. Шандри та ін. Водночас звертає на себе увагу той факт, що вони здебільшого або є неправовими за своїм характером, або мають суто навчальну спрямованість, або ж лише фрагментарно висвітлюють визначену проблему.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в комплексному історико-правовому аналізі процесів правового закріплення та реалізації мовної політики Російської імперії на українських землях у XIX – на початку XX ст. Відповідно до мети сформульовано такі *завдання*: розглянути, як еволюціонувала імперська мовна політика, спрямована на звуження сфери вжитку мови українського народу з асиміляційною метою, наголосити на ролі та значенні в цих процесах правової складової, що знайшла вираження як у законодавстві, так і у правозастосовній діяльності відповідних органів держави.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна виявляється в тому, що запропонована стаття є однією з перших наукових праць, у якій з новітніх методологічних позицій, на підставі комплексного аналізу вже наявної наукової літератури, нормативно-правових і правозастосовних актів, а також інших історико-правових джерел розглядаються проблеми правового закріплення русифікаторської мовної політики на українських землях протягом позаминулого та початку минулого століть, коли вони були включені до складу імперії.

Виклад основного матеріалу

Першочерговим завданням імперської влади в Україні була її уніфікація та запровадження єдиного правового простору, ліквідація всіх відмінностей правового регулювання. Тобто русифікація відбувалась у кілька етапів. Спочатку було усунено всі відмінності адміністративного управління. Наступним кроком стала заміна українського права загальноімперським.

Національне ж гноблення здійснювалось у завуальованій формі, принаймні у першій половині XIX ст. Це надало підставу окремим дослідникам його заперечувати [1, с. 12; 2, с. 326–327]. Ми з цим погодитись не можемо. Навіть сучасний російський історик О. Міллер, заперечуючи існування національної політики в імперії у кінці XVIII – на початку XIX ст., зауважує, що бажання зберегти і навіть розширити імперію могло поєднуватися з націоналізмом, тобто розглядатися як таке, що відповідало інтересам росіян [3, с. 35]. Розвиваючи це твердження, можна говорити про «адміністративну русифікацію» в Україні.

Мовна політика російського самодержавства була лише складовою антиукраїнської політики і логічно впливала з дій, спрямованих на знищення української політико-адміністративної автономії та залишків незалежного українського права. Останнього – навіть у першу чергу, адже право не зникає зі зникненням держави. Воно зникає з повною асиміляцією чи фізичним зникненням нації.

Уже з XVIII ст. в Російській державі розпочався процес формування мовної політики, який знайшов своє логічне завершення як антиукраїнський у другій половині XIX ст., а з початку XIX ст. імперська влада перейшла до відверто дискримінаційних кроків. Згідно зі свідченнями М. Грушевського у спеціальних інструкціях російським чиновникам в Україні рекомендувалось діяти в цьому напрямі «і лишчим хвостом, і вовчим зубом», «пускаючи в рух» підкуп, терор і всякого роду натиск [4, с. 144].

Істотною складовою такої політики стала цензура. На відміну від аналогічних органів інших держав у Російській імперії, крім завдань політичного розшуку та запобігання поширенню небажаної для правлячого режиму інформації, цензура вела боротьбу і з особливим українським правописом. Більш того, коли з'явилася так звана «кулішівка», боротьба з нею стала одним із пріоритетів у роботі відомства. Уже за часів Олександра III спеціальним розпорядженням Головного управління у справах друку МВС наказувалося написані нею рукописи взагалі не друкувати, а надруковані – знищувати, через «допущені значні відхилення від загальноросійського правопису»¹.

9 липня 1804 р. було запроваджено обов'язкову цензуру книжкової продукції, а вже у 1805 р., після створення цензурного органу в Харківському університеті, вона набула спеціалізованого характеру. Незважаючи на це, серед виданих у Харкові книг були й літературні твори, написані харківсько-полтавським діалектом, що, врешті, перетворило його на основу української літературної мови, а назви

---

¹ Розпорядження Головного управління у справах друку. Лютий, 1805 // ЦДІАК України (Центр. держ. істор. архів України). Ф. 294. Оп. 1. Спр. 187. А. 7–8.

«Україна» та «український» набули загальнонаціонального змісту. І це попри те, що згідно із Статутом навчальних закладів, підлеглих Університетам від 5 листопада 1804 р. українським школам нав'язувалася російська мова викладання¹.

Елементом витіснення української мови з повсякденного обігу було й те, що саме знання і володіння російською як «управлінською» полегшувало доступ до державної служби. Так, 25 червня 1840 р. Микола I видав указ, згідно з яким «усі справи як по урядовій, так і по судовій частині ... депутатських зборів, а також взагалі всі акти, хоч якого роду й найменування вони були», треба було писати лише російською мовою. Як наслідок, для значної частини управлінської та культурної еліти України вона ставала якщо й не рідною, то принаймні такою, що уможлиблювала кар'єру [5, с. 11–15].

Говорячи про мовні аспекти антиукраїнської політики Російської імперії, мусимо вказати на істотний фактор, що був притаманним їй до середини XIX ст., – відсутність системності. Навіть уварівська тріада ставила перед собою за мету швидше зміцнення самодержавства, а не лінгвоцид. Стрімка зміна ситуації припадає на другу половину XIX ст., коли в Росії почалися буржуазні перетворення [6; 7].

Таким чином, у 50-х рр. XIX ст. дискусія про українську мову вийшла за межі лінгвістично-філологічного дискурсу і перейшла в історико-політичну площину. Як свідчить аналіз джерел, значущість мовної проблеми у державній політиці вже з початку 60-х рр. XIX ст. визначалась тим, що тягла за собою проблему не лише ідентичності, а вже й політичної самоорганізації українського народу. Тому навіть академічні науково-лінгвістичні дискусії розглядалися як небезпечне явище, що збурює суспільну думку [8, с. 116–118; 9, с. 236].

Важливим елементом лінгвоциду є доведення неавтохтонності та штучності мови – об'єкта переслідування. Інтелектуальне оформлення цієї ідеї належало М. Погодіну, який, не обмежившись нападами на мову, заперечував навіть слов'янське коріння самих українців, відмовляючи їм у праві на руський спадок, буцімто ними привласнений [10, с. 123]. Ще далі пішов слов'янофіл В. Ламанський, який відніс українську мову до розряду звичайних говірок і заявив, що для Малоросії і Великоросії уже вироблено єдину спільну літературну мову – російську. Під це твердження було підведено політичне підґрунтя: «відхід від Росії Києва з його областю привів би до розкладу і розділу» Російської імперії [9, с. 231]. Конспірологічного забарвлення усьому цьому додали голова Київської археографічної комісії М. Юзефович та головний редактор консервативної газети

¹ Устав учебных заведений, подведомых Университетам (№ 21501) // ПСЗРИ. Собр. 1-е. Т. XXVIII (1804–1805). СПб. : Типогр. II отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. С. 626–647.

«Києвлянин» В. Шульгін (старший). У їхньому висвітленні П. Куліш і М. Грабовський виступали виконавцями завдань польських підпільників, маючи на меті, ані більше, ані менше, як посяти розбрат і розколоти «єдину і неподільну Росію» [11, с. 72–73].

На думку О. Міллера, із тих часів розпочалося «привласнення» української території російським націоналізмом, і воно було «не актом, а процесом, який охоплював й ідеологічне, і символічне, і художнє, і топографічне освоєння простору, яке сприяло утвердженню у соціальній свідомості ідеї про їхнє національне право володіти українською територією» [12, с. 156].

Цей погляд ілюструє і зміни в освітній політиці. Тільки-но в 1859 р. зусиллями попечителя Київського шкільного округу всесвітньо відомого вченого М. Пирогова з'явилася перша недільна українська школа (за рік їх було вже 68), як 12 червня 1861 р. за розпорядженням міністра освіти усі вони, включно із школами для дорослих, були закриті. А в 1862 р. Комітет з розгляду статутів під головуванням професора Київського університету І. Нейкірха одностайно вирішив замінити у статутах нижчих і середніх навчальних закладів слова «рідна мова» на «російська мова». Натомість масово почали насаджуватись початкові церковно-приходські школи, навчання у яких відповідно до Статуту про початкову школу 1864 р. проводилось виключно російською мовою [11, с. 52–53; 13, с. 117; 14, с. 345, 347–349].

Те, що справа тут не у боротьбі з ворожими впливами, показали і події 1863–1864 рр., коли, намагаючись протидіяти польській агітації і підривному діям повстанців, М. Пирогов спробував опертися на український рух. Негайно він отримав суворе зауваження із Петербурга, а згодом і взагалі змушений був полишити посаду. Пояснюючи такі, нібито безглузді, дії в освіті, вже згаданий вище М. Анненков указав на неприпустимість навчання «мовою селян і міщан». Голова ж Київського цензурного комітету О. Лазов був більш відвертим та зауважив, що будь-які спроби відокремити українську мову призведуть до того, що суспільство взагалі почне обходитися без загально-російської [5, с. 23].

Поштовхом до початку масштабного наступу на українську мову стала дискусія навколо доцільності перекладу Біблії – важливого і нормотворчого, і освітнього твору тих часів. Її вже було перекладено на 70 мов меншин імперії, до речі, з метою реалізації місіонерської діяльності серед іновірців, тим самим водночас визнаючи їх право на існування як окремих націй із власною мовою. У цьому ж контексті відсутність «української» Біблії мала фундаментальне значення для російської влади [15, с. 28].

Тому, коли Пилип Морачевський зробив український переклад Святого Письма (до речі, високо оцінений провідними фахівцями тих часів), усі дискусії негайно перемістились у виключно політичну

площину. Поза будь-яким сумнівом, Синод, без погодження з яким така робота не могла навіть розпочатись, неправильно зрозумів лібералізацію державної політики, адже у 1862 р. він уже дав дозвіл на друк українською мовою «Оповідань зі святого письма» С. Опатовича [16, с. 395–419; 9, с. 235].

У відповідь імперська політична поліція провела справжню спецоперацію, інспірувавши (на нашу думку) у березні 1863 р. відправку листа «занепокоєного, вірнопідданого» аноніма з Києва. Лист адресований чомусь на адресу шефа Корпусу жандармів В. Долго-рукова, у ньому, чергуючи скарги з погрозами, той висловлював побоювання за долю «святої Русі» та закликав генерала «захистити нашу святиню (російську мову) від нарути, а вітчизну – від розпаду і небезпечного розколу». Загибель, на думку автора, неодмінно мала настати після публікації українського перекладу Євангелія [11, с. 59].

Із III відділення лист переслали у Канцелярію Київського, Волинського та Подільського генерал-губернатора, відповідь якого усуває будь-які сумніви щодо натхненників і керівників аноніма. Стандартні випадки проти української мови тут підсумовуються твердженням, що українці «на цьому не зупиняться і, спираючись на відокремленість мови, почнуть заявляти про визнання автономії Малоросії». Крім того, правобережний намісник М. Анненков просив шефа жандармів «утримати неспокоїного М. Костомарова від сепаратистських дійств», а саме – збору грошових пожертв на українські книжки [17, с. 221]. Не залишилася осторонь цькувань і Російська православна церква в особі обер-прокурора Святійшого Синоду О. Ахматова.

Під впливом багатьох інших, схожих на наведене, донесень центральній владі міністр внутрішніх справ Валуєв підписав циркуляр 18 липня 1863 р., яким писемній українській мові було відмовлено у праві на існування. До речі, у цьому випадку нам слід говорити про два документи – власне циркуляр і його тлумачення. Сам акт був надісланий як керівництво до дії Київському, Петербурзькому та Московському цензурним комітетам (саме у такій послідовності). І того ж дня Валуєв надіслав листа міністру народної освіти О. Головіну. Останній уже понад рік вів боротьбу проти наступу реакції, проте безуспішно. Окрім закриття шкіл, було припинено видання українського журналу «Основа», а деякі з українських освітніх діячів навіть потрапили за ґрати та були арештовані й вислані до Сибіру. У січні наступного, 1864, року височайшим повелінням усі цензурні заклади підпорядковувались міністрові внутрішніх справ. Реорганізацію було завершено 1 березня 1864 [18, с. 249].

І, нарешті, сумнозвісний циркуляр. У ньому, з огляду на тривожні настрої суспільства, «яке підігривається політичними подіями, а також, враховуючи те, що питання навчання грамотності в місцевих нарідчях не отримало ще остаточного вирішення у законодавчому

порядку», МВС, Синод і Корпус жандармів в особі їхніх керівників дали розпорядження цензурі щодо заборони друку праць українською мовою, за винятком літературних [19, с. 302–304].

Міністр народної освіти у своїй відповіді 20 липня 1863 р. із цього приводу зауважив, що переслідувати треба дії і думки, а не мову. Але його позиція на подальший перебіг подій уже не впливала. Валуєвський циркуляр від 18 (30) липня 1863 р. [20, с. 87], що стверджував, буцім «ніякої малоросійської мови не було, немає і бути не може», був ударом на випередження, що повністю паралізував українське книгодрукування [21, с. 55]. Хоча він і запроваджувався як тимчасовий захід, але дещо пізніше був підтверджений Емським указом 1876 р. і зберігав свою чинність аж до революції 1905 р.

Говорячи про владу, не можна не оминати увагою і реакцію на її дії суспільства. А широка російська громадськість, до речі, такі дії зустріла позитивно, що не повинно викликати жодного здивування. У зв'язку із посиленням різних національно-визвольних рухів національні проблеми, відмінності та особливості окремих частин імперії почали привертати її увагу, а питання про мову набуло особливої ваги. «Нова» національна свідомість виникла і почала розвиватися як реакція на «озахіднення» імперії, опір йому, цілком закономірно набуваючи все більш ксенофобських рис. При цьому інтелігенція, яка поступово виділялася з дворянства, перестала шукати російську тождність у державі та релігії, зосередивши натомість свої пошуки на мові, історії та російському народові. Супутньо зі зростанням національної свідомості відбувалося посилення російського націоналізму, що у своїх крайніх формах трансформувався у панславизм, так яскраво відображений М. Данілевським [22; 23; 24; 25, с. 94–97].

Для закріплення русифікаторського ефекту 21 листопада 1869 р. Олександр II затвердив Закон, згідно з яким чиновникам-росіянам у так званих Західних губерніях установлювалася значна доплата до чинного грошового забезпечення. Норму було підтверджено «Правилами про особливі переваги цивільної служби у віддалених місцевостях, а також у губерніях Західних і Царства Польського»¹. Скасували її аж у 1919 р.

Однак, подвижники української мови не припиняли роботу, тож у травні 1875 р. все той самий одіозний Юзефович звернувся до царя з доповідною запискою про загрози «українофільства». Це призвело до створення Особливої наради для припинення українофільської пропаганди [26, с. 141; 27, с. 204–211].

---

¹ Правила об особых преимуществах гражданской службы в отдаленных местностях, а также в губерниях Западных и Царства Польского // ПСЗРИ. Собр. 3-е. Т. VI (1804–1805). СПб. : Типогр. II отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1886. С. 347–355.

Як і раніше, мовне питання тісно пов'язувалося з політичним, із тими «сепаратистськими» задумами, у яких звинувачували українців, підбурюваних (на переконання багатьох поколінь російських політиків, чиновників та аналітиків) поляками, австрійцями і німцями проти Росії. Тож 24 квітня 1876 р. Особлива нарада під головуванням міністра внутрішніх справ запропонувала особливі заходи, що і лягли у підґрунтя таємного (не опублікованого офіційно) Емського указу, який, своєю чергою, підтверджував, розвивав і доповнював Валуєвський циркуляр.

До пунктів циркуляра було додано заборону сценічних вистав і читання «на малоросійському наріччі», включно з публікацією навіть текстів до музичних нот. Белетристику ж хоча й дозволили, але виключно з російським правописом. Окремим пунктом заборонили газету «Київський телеграф». Припинив існування і створений незадовго до цього Південно-Західний відділ Імператорського географічного товариства, який став провідним закладом з вивчення економіки, історії, етнографії та фольклору України [28, с. 173–181]. Ціла низка його українських діячів (Ф. Вовк, М. Зіберов, С. Подолінський, М. Драгоманов) змушена була емігрувати за кордон [21, с. 55].

Безглуздість обмежень була настільки очевидною, що вже 18 січня 1881 р. новий цар – Олександр III – затвердив ухвалу нової Особливої наради, створеної вже для перегляду Емського указу. Однак ревізувались лише цензурні пункти. Українцям дозволили друк словників і текстів до пісень за умови дотримання норм російського правопису. Театральні вистави українською мовою могли демонструватись після дозволу генерал-губернатора. Останнє було особливо важливо, оскільки український театр, по суті, був єдиною публічною трибуною, з якої у ті часи можна було почути українське слово. Влада теж це розуміла, тому власне український театр так і лишився під забороною [29; 30].

Урядові обмеження та переслідування впливали і на вибір розмовної мови. Тож у великих промислових містах України мовою щоденного спілкування була російська. Так, у 1897 р. у Харкові проживало 63 % росіян, у Києві – 54 %, в Одесі – 49 % від загальної кількості мешканців. Адміністративна, військова, економічна й культурна еліта, ба більше – значна частин міських низів складалася з росіян або русифікованих українців [31, с. 131]. Українська мова була витіснена на *маргінес*. Її носіями лишилися селяни, які також соромилися розмовляти «мужицькою» мовою при тому, що суспільний статус селянства і без того був низьким, а брак освіти закріплював його вторинність із відповідним ставленням до них так званих «вищих» верств.

Аналізуючи такий стан справ, колишній викладач Харківського університету очільник УВАН Ю. Шевельов цілком справедливо зауважував, що не повинен викликати жодного подиву той факт, що коли у 1903 р. постало питання про українські початкові школи, то деякі

батьки протестували проти української мови освіти. Їм здавалося, що тоді їхні діти навіки зостануться мужиками, а тепер, мовляв, хоч дехто з них «виучується на вчителів, попів, лікарів, а то вже годі буде!» [32, с. 15–16].

Ані Валуєвський циркуляр, ані Емський указ 1876 р. та супутні їм нормативні приписи не змогли припинити поширення української мови, проте загальмували до революції 1905 р. український літературний процес. Загалом антиукраїнські заборони 1863 і 1876 рр. спрямовувались головно не проти українського населення як такого, а проти української інтелігенції, тобто українського націотворення, оскільки населення у своїй більшості було неграмотним, а заборони стосувалися писемності. Малочисельна інтелігенція, так би мовити, творила сама для себе, книга із цього кола майже не виходила. У цьому полягав увесь сенс політики уряду щодо української інтелігенції. За відвертим висловлюванням Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора О. М. Дондукова-Корсакова, інтелігенція у такому стані не становила для імперії суттєвої небезпеки. Імперський уряд понад усе страшився іншого – зауки інтелігенції та народу [33, с. 11].

Висновки

Отже, заборонними заходами проти української мови імперська влада переслідувала вкрай важливу для себе мету – обмежити сферу її вжитку задля того, щоб не надати їй можливості перетворитися на основний елемент під час творення української ідентичності. Доволі цинічно виглядають спроби пояснення таких дій турботою про населення та спробами протидії ворожій агітації, необхідністю завадити поширенню неофіційних релігійних течій тощо.

Таким чином, самодержавна влада в Україні найбільшу увагу звернула на українську мову як основний виразник «українського сепаратизму». Історія ж заборони української мови є пов'язаною з виданням багатьох урядових указів і циркулярів, які негативно вплинули на всі сфери суспільного, економічного та національного життя українського народу.

Список бібліографічних посилань: 1. Капшелер А. Мазепинці, малороси, хохли: українці в етнічній ієрархії Російської імперії. *Київська старовина*. 2001. № 5. С. 8–20. 2. Бернадський Б. Шпигунські пристрасті навколо української національної ідеї // Трансформація української національної ідеї / упоряд. О. Доній. Київ : Наш формат, 2019. С. 319–341. 3. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). СПб. : Алетейя, 2000. 260 с. 4. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ : Знання України, 1991. 240 с. 5. Шандра В. Мова як засіб формування національної ідентичності // Українська ідентичність і мовне питання в

Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914) : зб. документів і матеріалів / відп. ред. І. Боряк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. С. 7–37. **6.** Щёголев С. Н. История «украинского» сепаратизма. М. : Имперская традиция, 2004. 472 с. **7.** «Украинская» болезнь русской нации : сборник / сост. М. Б. Смолин. М. : Имперская традиция, 2004. 558 с. **8.** Миллер А. Украинский вопрос в Российской империи. Киев : Laugus, 2013. 416 с. **9.** Поліщук Ю. Мовна політика російської влади в Україні (кінець XVIII – середина XIX ст.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 5–6 (79–80). С. 218–240. **10.** Сініцький А. Ц. Українська мова та національне відродження України. *Гілея*. 2011. № 48. С. 120–126. **11.** Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914) : зб. документів і матеріалів / відп. ред. І. Боряк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. 810 с. **12.** Миллер А. И. Империя Романовых и национализм. М. : Новое лит. обозрение, 2006. 248 с. **13.** Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Абрис, 1991. 142 с. **14.** Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ : Наук. думка, 2001. 912 с. **15.** Желізняк В. Національна політика Російської імперії на Волині: управлінський аспект. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2016. Вип. 2 (1). С. 25–29. **16.** Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 520 с. **17.** Западные окраины Российской империи / под ред. М. Долбилова, А. Миллера. М. : Новое лит. обозрение, 2006. 608 с. **18.** Скабичевский А. М. Очерки истории русской цензуры (1700–1863 г.). СПб. : Типогр. Т-ва Общественная польза, 1892. 499 с. **19.** Лемке М. Эпоха цензурных реформ 1859–1865 годов. СПб. : Книгоиздательство М. В. Пирожкова, 1903. 512 с. **20.** Шигаль Д. А. Валуєвський циркуляр // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін. Харків : Право, 2016. С. 87. **21.** Щербак Н. Асиміляційна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX століття). *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 10. С. 55–58. **22.** Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: виникнення, історія, розпад. Львів : Вид-во Католицького Укр. ун-ту, 2005. 360 с. **23.** Валіцький А. В полоні консервативної утопії: структура і видозміни російського слов'янофільства / пер. В. Моренець. Київ : Основи, 1998. 710 с. **24.** Коцюбинський Д. Русский национализм в начале XX столетия: рождение и гибель идеологии Всероссийского национального союза. М. : РОССПЭН, 2001. 528 с. **25.** Геворкян А. Историческое воззрения Н. Я. Данилевского. *Философские науки*. 2004. № 6. С. 92–99. **26.** До історії указу 1876 року про заборону українського письменства. *Україна: науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал*. 1907. № 5. С. 135–151. **27.** Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. Харків ; Київ : Держ. вид-во

України, 1930. 414 с. **28.** Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). СПб. : Алетейя, 2000. 260 с. **29.** Найближчі відгуки указу 1876 р. про заборону українського письменства. *Україна: науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал*. 1907. № 6. С. 249–268. **30.** Шаповал Ю. Мовна ситуація в Україні: історія й сучасний стан // Меморіал : сайт. 11.12.2010. URL: <http://www.memorial.kiev.ua/genocyd-ukrajinciv/duhovnyj-i-kultunyj-genocyd/780-dodatok-do-vidkrytogo-lysta-mizhnarodnij-gromadskosti.html> (дата звернення: 30.11.2020). **31.** Каппелер А. Мала історія України. Київ : К.І.С., 2007. 260 с. **32.** Шевельов Ю. В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус. Мюнхен : Сучасність, 1987. 295 с. **33.** Ткачук А. П. У боротьбі за права української мови (1900–1907 рр.). Київ, 2001. 32 с.

Надійшла до редакції 01.12.2020

Shevchenko O. V. Evolution of Legal Consolidation of Language Policy of Russian Empire on Ukrainian Provinces in XIX – early XX Century

The need to create an effective mechanism to ensure the implementation of language policy by our state has been increased at the present stage of the development of Ukraine and its legal system. It, on the one hand, will ensure the revival and spread of the Ukrainian language, and on the other will allow the development of national minority languages in accordance with the European Charter for Regional or Minority Languages (1992), the UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities (1992), the UN Resolution on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities (1995), The Oslo Recommendations on the Language Rights of National Minorities (1998) and other existing international legal acts. Historical experience can significantly help the successful implementation of measures aimed at improving the effectiveness of domestic legislation in this area. It will allow us not to repeat the mistakes of the past and take into account and use the positive developments. Unfortunately, domestic practice demonstrates a clear lack of attention to the study and use of such experience.

The purpose of the article is a comprehensive historical and legal analysis of the processes of legal consolidation and implementation of the language policy of the Russian Empire on the Ukrainian lands in the XIX – early XX centuries. In accordance with the purpose, the following tasks have been formulated: to consider how the imperial language policy has evolved, aimed at narrowing the scope of using the language of the Ukrainian people for assimilation, to emphasize the role and significance of the legal component in these processes that was expressed in the legislation and law-enforcement activity of the relevant state authorities.

Scientific novelty is manifested in the fact that this article is one of the first scientific works, where the problems of legal consolidation of Russification language policy on the Ukrainian lands during the past and the beginning of the last centuries are studied according to the latest methodological positions, based on a comprehensive analysis of existing scientific literature, regulatory and law-enforcement acts, as well as other historical and legal sources.

The author of the article has emphasized that the tsar pursued a policy of incessant formal and legal restrictions on the Ukrainian language during this period. It has been claimed that during the 60-80s of the XIX century there was the legislative consolidation of that policy. The author has determined the purpose of the imperial government – to limit the scope of use of the Ukrainian language in order to prevent it from becoming a key element in the creation of Ukrainian identity.

Key words: legal opinion, legal policy, language legislation, censorship, linguistic extinction, Ukrainian provinces, Russian Empire.

